

adelma von vay

Milosav Gudović

ADELMA FON FAJ I POKUŠAJ TEODICEJE

Mednarodni simpozij o življenju in delu Adelme von Vay - Ljubljana, 03. december 2012

Baronica Adelma fon Faj obraća nam se odista čudnom knjigom: suočeni smo s tekstom u kom je izneta čitava jedna ontološka vizija, čije korene ipak ne nalazimo u školskom predanju filosofije. Ako je verovati beleškama iz životopisa autorke, ali i istoriji uticaja ovoga spisa, pred nama nije naučni traktat, već duhovni *diktat* (pismo ili reč koja se poslušno prenosi, bez preinačenja). U pitanju je izvanrazumsko predanje i posredovanje. Uloga posrednika tu ne pripada ni spisu ni dokazu – sam pisac postaje medijalno biće. (Nije, naravno, sasvim sigurno ko je Adelmi diktirao, tj. *kakva* je bila narav duhova koji su njome vladali. Smatramo da je u rubnim područjima pneumatologije uvek korisno praviti razliku između ne-racionalne trezvenosti i omamljenosti iracionalnim. Sami stvaraoci spisa nam u “Pogovoru” ostavljaju mogućnost opredeljenja za i protiv. Upravo izrečenu primedbu trebalo bi prihvatiti kao iskaz *opreza*, a ne kao farisejsku osudu s tobožnje visine nepristrasnog tumača). Kakvu god odluku da donesemo tim povodom, izvan sumnje ostaje prva, naizgled samorazumljiva Adelmina poruka: čovek *jeste* medijum. Tu misao valja razumeti dovoljno uopšteno. *Svaki* čovek je mesto prelamanja duhovnih zraka, poprište brojnih i raznorodnih uticaja. Nebrojena moguća iskustva Poretka ne gube se u mlakoj kaši nekog svesno neodređenog pojma Duha. Ostane li Duh neopredeljen u svojoj suštini, carstva će se dograbiti varalice i riznica će ostati prazna. Čovek je pronosilac duhovne Istine, što ne znači da je Istinu unapred osvestio i razaznao. Pri tom je najvažnije prepoznati i slediti razliku između Dobra i zla. Naša medijalna priroda je najčešće prikrivena i izvitoperena, ali posredujuća snaga čovekova nikada ne jenjava. Tako glasi prvi stav koji čitalac bez dvoumljenja preuzima (ili iščitava) iz ovih zapisa često nedostupnih snagama jednostavnoga zamišljanja. (Možda je pomenuti utisak osnažen i mojom nedovoljnom ukorenjenošću u fizikalnim i geometrijskim tajnama bića, kojima knjiga inače obiluje). Jedan od puteva naše medijalnosti nesumnjivo se može prepoznati u *hermeneutičkom* prenošenju i razmenama pri-branih, i uvek samo probranih, značenja nekog dela. Takav postupak se nameće osobito prilikom čitanja i vrednovanja *hermetičkih* tekstova. Preti opasnost pogrešnih izvođenja i lutanja. Zato će u ovom prilogu biti naglašene tek pojedine, filosofski zanimljive crte *Duha, sile i materije*. Pokušaćemo da ezoteričnost ove knjige, koliko je to uopšte moguće, otklonimo prevodom u okvire nama znane pojmovne građe.

Čini se da diktat Adelme fon Faj ima odlike neklasične teodiceje. Delo zapravo predstavlja smeli opis Božijeg stvaralaštva, opravdanje najvišeg Uma koja se otkriva putem *logosnog tela sveta*. Uz neskrivenu metaforizaciju biblijskih izreka, ovde se izlaganje postepeno preliva u nauku o oduhovljenosti tvorevine i njenoj (najpre nesvesnoj) zasićenosti božanskim potencijama. Svet nastaje iz tvoračkog Uma i usaglašen je s Njegovim prvim zamislama. Pad kosmičkoga poretka u slepilo i kaos uzrokovan je *samovoljom* stvorenja. Ontičko pada u meontičko, protivzakon se opire zakonu. Zlo se čak, mimo čitaočevih očekivanja, "useljava" u poredak Dobra. Na kraju, nakon dugog kretanja, događa se izmirenje s prvim Načelom. Zatvara se, najzad, krug opravdanja Boga, misaono oblikovanje koje prethodi svim zamršenim kosmogonijskim "rotacijama". Bog odnosi prevagu nad pobunjeničkom („električnom“) silom stvorenih bića. Adelmina knjiga govori o povratku sklada i ponovnom uspostavljanju jednom narušene celine. Budući da je sve što je stvoreno u sebi samim tim već razdeljeno (dualno), potreban je izvrstan Duh, Sila i Materija koja će tu razdeobu i težak prelom prevazići. Adelmini šaptači uče da je sve postojeće u svojoj pojedinačnosti, svaka jedinka organsko-mehaničkoga¹ jedinstva, svojevrsno ogledalo smislenosti prirode i umstvenosti Boga kao *pokretača*. Sam Pokretač ostaje nepokretan i nepromenljiv, ali ne i odsutan, kao u sistemima deizma. Simbolički, Bog je na samom početku Adelmine knjige predstavljen kao *tačka*, koju treba jasno razlikovati od praznog, bezdimenzionalnog "početka". Tvorac je "tačka" kao "realno u apstraktnom".² Ovi pojmovi zahtevaju pojašnjenje. Baronica u svemu bivstvujućem pronalazi trodelnu a *jedinstvenu* strukturu duha, sile i materije, koja se dalje može sagledati sa tri različita, ali neodvojiva vidika. Naime, i u Bogu i u stvorenjima autorka razlikuje 1) čist *realitet* – čisto "da-jeste" ili postojanje; 2) *konkretnost* – ostvarenje, toga realnoga, njegovo "kako"; 3) *apstrakciju* – kao jedinstvo prva dva lika stvari. Mi smo navikli da o "apstraktnom" mislimo kao o nečem što odstupa od prisutnog i datog, što ga na neki način guta i poništava. Apstraktna načela želimo da ukinemo ili prevaziđemo. U knjizi Adelme Fon Faj apstrakcija je, međutim, dovršenje konkretnosti, ispunjenje onoga eminentno postojećega u njegovoj drugosti. Kad je reč o biću Boga (ili o Biću kao takvom), baronica Fon Faj smatra da se ono *u sebi* ostvaruje pod vidom duha, sile i *prassetlosti*. Apstraktni smisao toga trojstva ne podrazumeva negaciju konkretnog sadržaja, baš kao što ni realnost nije jednaka pukom i mlakom "jeste". Apstrakcija je više potvrda Božjeg bića: duh se ispoljava kao *ljubav*, sila kao "vibracija", a prassetlost kao "asimilacija".³ Tu ponovo zatičemo neobičnu igru znakova. Ne zaboravimo da se apstrakcija odnosi na *samoiskazivanje* Boga u njegovom "drugobiću". Da bismo to što bolje shvatili, neophodno je osvrnuti se na nasleđe moderne filosofije.

¹ *Duh, sila i materija* otklanja naviku podvajanja mehaničkoga i organskoga. Po Adelminom shvatanju, priroda postaje i razvija se kao jedinstvo zakonite pravilnosti svojstvene mehanizmu, dok je u isti mah i nešto nadahnuto, oživljeno. Tako nepoznati spiritistički (ko)autori ovog teksta ostaju u blizini modernih tokova filosofskog duha.

² Za ovu priliku prisećamo se reči Pavla Florenskog, koji je u svom neobjavljenom delu *Symbolarium* izneo zanimljivo tumačenje *tačke*: "U ontologiji tačka označava Načelo, Jedinicu, Prvi Uzrok; to je ontološko Središte, iz kog se sve okreće. To je Aktivni Princip, Duh, Um, Bog, Bog Otac, Jot kabalističke filosofije, koji se sam izražava tačkastim slovom jot. Zato je reč o muškom načelu, koje iz sebe još nije odelilo svoju žensku dopunu, i kao puno moći, androgenično, rađa iz sebe. Ali ta punoća moći, pred kojom je sve objavljeno i rođeno ništa, s tačke gledišta ovog poslednjeg, iz sveta projava [fena] sama biva ocenjena kao Ništa, kao En-sof, kao načelo koje se postiže samo *via negationis*, kao predmet apofatičkog bogoslovlja; tačka je simbol Neimenivog, Nespoznatljivog itd" (Florenski, str. 582).

³ Adelma von Vay, *Spirit, Power and Matter* [v slovenačkoj izdaji: *Duh, sila, snov*, trans. Jan Ciglencečki, Matic Kastelec, Don Ciglencečki, KUD Logos, Ljubljana, 2011], str. 51.

Proslavljeni početak novovekovne filosofije glasi: *Ja jesam*. U nedovoljno opredeljenoj podudarnosti sa starozavetnom obznanom Jahvea, ta misao-vodilja polazila je, naročito u nemačkom idealizmu, od neupitnog identiteta koji se ostvaruje u onome što iz sebe rađa: u zapletu prirode i istorije. Apstraktna teorija je, Adelminim rečnikom kazano, bila način asimilacije stvarnosti izvan Ja, njeno *zaposedanje*, pri čemu se sama drugost drugoga ustvari briše. Drugo se „pretvara“ u isto, a *Ding an sich* ostaje da tavori u nedostupnoj senci saznanja. Šopenhaurevo učenje tom misaonom držanju daje najplastičniji, ali i najtamniji, pesimistički izraz.⁴ Moderna svest asimiluje čak i Tvorca sveta. Tako je pozni Šeling, gonjen antropocentričnim predrasudama, ono izvan-logično u Bogu nastojao logički da osvoji: za njega je Bog najpre „egoist“, a tek potom, u višoj potenciji, ljubav.⁵ Takvim nacrtom uveo je čudnovato kretanje u Božje biće, dok je *lično* postojanje Boga posmatrao, po nekoj „analogiji odozdo“, kao savršeniji oblik *naše* ličnosti. Zato nije mogao izbeći ni konsekvenciju „zla u Bogu“. U vizijama Adelme Fon Faj nema takve podudarnosti, ali se još uvek, po svemu sudeći, zadržava put analoškog preslikavanja. Zašto bi inače bilo nužno pripisivati trougao duh-sila-materija i samom Bogu, ako se On ne želi „okovati“ trijadom koja je temelj unutarstvarnih objekata? Tu pre svega imamo u vidu „materijalni“ aspekt Božijeg postojanja, prasketlost. Njen je smisao zagonetan. Da li se prasketlošću imenuje suština svega stvorenog *pre stvaranja* (svet u Božijoj zamisli, „unutrašnje“, savršeno obličje sveta) ili se njome dočarava nepresušno prisustvo Boga (Duha) u oduhovljenom kosmosu kao svom željenom drugom? Da li je materija „deo“ bića Boga, ili pak „prasketlost“ kao simbol podseća na ono iskonsko „neka bude“ koje opstaje u tvorevini uprkos stalnim otporima i poricanjima? Misli li se tu na svetlost kao na Božije ime? Da li je prasketlost oznaka za *Jedno* koje sobom obuhvata *sve*? Ako jeste, *otkuda onda zlo*? Ko ga i zašto omogućuje i dopušta? Kakav ukus teodiceje otkrivamo u zapisima gospođe Fon Faj?

Najpre je neophodno utvrditi da Bogom nastajući svet čuva i održava logosnost kao svoj put. „Prasketzakon“ Božji otkriva se u prirodnom zakonu. Kosmičko *sve* (duhovno, silno, materijalno) obrazuje se *izlivanjem* prasketlosti (večnosti) u tvarno, ograničeno i vremenski postojeće. Prasketlost je *logosni* princip, transcendencija koja *silazi* u svet imanencije. Sam taj silazak je početak stvaranja sveta.⁶ Stvaranjem koje je primereno Logosu „drugo“ se a-similuje, tj. čini *sličnim*. Zato je teodiceja, u beleškama Adelme fon Faj, ujedno i *kosmodiceja*, opravdanje sveta koji je u svojoj skrivenoj osnovi sličan Bogu. Ta osnova je po prirodi dobra.⁷ Možda je autorka, želeći da shematizuje ono što, uvereni smo, *ne treba* shematizovati, ponekad zapisivala i stavove koji sugerišu *jednosušnost*, a ne samo upodobljenost sveta Božijem biću. Njen način pisanja bez sumnje otkriva sklonost ka panteizmu. Naravno, tu nije reč o jednostavnom obliku panteističkog nauka po kom je empirijski zatečen svet istovetan s Bogom samim. Očigledno je da bi u tom slučaju svaka teodiceja bila ili izlišna ili nemoguća. Nasuprot iskustvu zagađenom zlom, naspram tamne pojave sveta, Adelma fon Faj naslućuje i onu svetlu, noumenalnu stranu,

⁴ Nprevladani pesimizam *takve samosvesti* doživeo je procvat u trenutku kad je „red i veza ideja“, po kojima je demijurg jastva uređivao „red i vezu stvari“, ustalo protiv sopstvene „prasketlosti“. Prosvetiteljski uspon čoveštva okončan je revolucionarnim zverstvom, ideje su postale okamenjene ideologeme. Tako se, uz gruba pojednostavljenja, može predstaviti luk zla u novovekovnoj povesti duha. Razvijajući ovu tezu, udaljili bismo se od teme našeg ogleada, ali bismo se svakako približili rešenju jedne „teodiceje političkog“.

⁵ F.W.J. Schelling, *Stuttgarter Privatvorlesungen*, srbska edicija: *Filozofija slobode*, Plato, Beograd, 1998, str. 21.

⁶ F.W.J. Schelling,

⁷ Cf. *Duh, sila, snov*, str. 155.

“skrovište” prasketlosti. Iz tog skrovišta izrastaju mogućnosti i *moći* koje proteruju i uništavaju zlo. Sila kojom Bog deluje u tvorevini nazvana je “vibracijom”. Time se naglašava *nenasilnost a-similacije*; svet je pozvan da izabere Logos koji je u njega upisan, premda nije nametljiv poput proždrljive stihije vatre.

Eklektično pismo *Duha, sile i materije* zbunjuje nas i u pogledu uloge onog *ništa*. Šeling je zasigurno bio u pravu kada je pitanje o nebiću nazvao pravim “krstom svake filosofije”. Ako je „ništa“ u Adelminom učenju naziv za materiju kojoj Bog udahnuje život, znači li to da je mrtva materija (odnosno smrt sama) Njemu sapostojeća? Čini se da je na pojedinim mestima autorka zaista naklonjena takvom gledištu. Otuda govor o neživom ništa koje se, zahvaljujući Božijem nadahnuću “budi” i poprima vasseljensko obličje. Bog kao da preuzima lik demijurga. S druge strane, taj opis se može shvatiti i kao slikoviti prikaz misli izrčene istim povodom: “Materija bez životnog principa je ništa, nula.”⁸ To znači da materije ne može biti bez Jednoga, da ona tek stvaranjem po logosnom zakonu stupa u postojanje. Bog iz ljubavi deluje (jer Ljubav i prazakon su isto), a rezultat tog delovanja je oživljena tvar. Ukoliko je ovo tumačenje ispravno, izraz “oduhovljena materija” bio bi naprosto pleonazam. Materija nikad ne postoji izvan duha, ona živi duhom, jer Duh nije ništa drugo do Život. Stanovište o živoj materiji oštro se suprotstavlja materijalističkim pretpostavkama. Na tu razliku lakonski je ukazao i Kant: „Hilozoizam sve oživljuje, materijalizam, naprotiv, ako se tačno promisli, sve ubija.”⁹ Trijada po kojoj je ustrojen Bog, prema uvidima Adelme fon Faj, pozitivna je i apsolutna suština, prototip stvarnosti, u odnosu na koju je sve izvan-božansko bivstvujuće *relativno*. Drugim rečima, oslikavanjem trojne strukture u svakom, pa i najsitnijem delu vasseljene, čuva se veza (*relatio*) između Tvorca i tvorevine. Svesprisutnost “prasketlosti” je načelo koje potvrđuje činjenicu da je i sve materijalno pozvano na buđenje i bdenje, tj. da svet nije zbir samo(do)voljnog i samoniklog bivstvujućeg. Tvrdoorno “Ja (po sebi) jesam”, kao izvrgnuti, naglavce okrenuti “prazakon”, znači prevlast smrti, mrtvilo i *nezaceljivo zlo*.

U isti mah, međutim, moramo razlikovati samodovoljnost, (pseudo)autarkiju, od relativne samostalnosti. Unutarsvetski bivstvujuće postoji u saglasju sa nadbivstvenim Umetnikom. Otuda je početak sveta odraz sklada koji Bogu po prirodi pripada, jer “sve je bilo harmonija, trozvučje.”¹⁰ Budući stvorena slobodnom odlukom (odlukom Boga da se ne oglašuje o sopstveni prazakon), tvar takođe jeste slobodna, kadra da raskine vezu s temeljem i sebe (privremeno ili trajno) vrati u čeljusti nebića. Tvar može da izabere zlo ili Dobro, nebiće ili Biće. Zbog te nestalnosti izbora, odsustva predodređenosti za jedno ili drugo, u carstvu stvorenja vlada “relativni dualizam”.¹¹ Svet se može “ophoditi” prema Bogu *kao da* veza među njima (više) ne postoji/ne važi, ali stvarnost veze tim pogrešnim izborom i egzistencijalnim promašajem neće biti zauvek ukinuta. Dualizam je relativan zato što je pri-vremen, proizlazi iz vremenskog načina bića. Ako se “realnost u apstraktnom” sagleda *sub specie aeternitatis*, rascep tvari prestaje da bude nesavladiva datost. Lekoviti filosofski izraz težnje ka prevazilaženju dvojstva (koje je, proglasi li se zakonom, osuđeno na *Weltschmerz*) i monističke “vesele nauke” metafizičkog

⁸ Ibid, str. 53.

⁹ I. Kant, *Dreams of a Spirit-seer, illustrated by Dreams of Metaphysics*, Swan Sonnenschein & co./The Macmillan co., London/New York, 1900, str. 57.

¹⁰ *Duh, sila, snov*, str.57.

¹¹ Ibid.

optimizma nalazimo u učenju Semjona Franka. Ovaj znameniti mislilac XX stolecia razvio je sistem *monodualizma*, čija unutrašnja logika ne poništava ni Božju ni tvarnu slobodu.¹² Za našu temu, značajno je napomenuti da zlo (kao radikalno *ne* svakoj ljubavi, energiji Logosa), nikad ne izaziva prelom (*Bruch*) u biću samog Boga. Samo ako je vasseljena kojom vlada “dual” proglašuje za jedino naše stanište, zlo se može smatrati večitim tiraninom. Zlo je u svojoj suštini *živahan napor protiv Života*, napor da “nebiće utvrdi sebe kao biće.”¹³ Zato se *svejedinstvo*, tj. Jedno i jedino načelo koje prisustvuje u svemu, mora, sa stanovišta stvorenog bivstvujućeg izgledati kao prividna, a ne “pretabilirana” harmonija.”¹⁴ Semjon Frank nije lakoveran ni slep, te zato s pravom zapaža: “Harmonično, božansko svejedinstvo bića, ispresecano je dubokim pukotinama, bezdanima nebića, bezdanima zla. Svejedinstvo, kakvim se ono empirijski pokazuje, predstavlja neko *napuklo jedinstvo*.”¹⁵ Adelma fon Faj je pošla od slične intuicije opisujući “prelom” koji je delo zaslepljenih Božjih “prvenaca”, demona. Ono što izaziva nelagodu i nejasnoću pri čitanju *Duha, sile i materije* jeste težnja da se naprsline u biću nekako *opravda*. I nanovo nam se javljaju sumnje: Ne zapada li tako kosmodiceja (odbrana Boga slikom sveta-u-Bogu) u odbranu samog *zla* kao sastavnog (a možda čak i nužnog!) dela prirodnog zakona? Kako se, napokon, “prazakon” tada može osloboditi od svog negativnog protivodraza? Iz ove postavke sledilo bi da su zli dusi zapravo saučesnici u stvaranju, a da se Bog pojavljuje samo *ex machina*, kako bi popravio greške koje slobodni akteri prirodnog sveta svesno ili nesvesno čine. Odričan odgovor skriva se, može biti, u Adelminom pozivanju na Božju *milost*. Kao nekada stari Lajbnic, i baronica iz Slovenskih Konjica pokušava da izjednači zakon prirode i milosti, utemeljujući ih u tvorčevom Razumu. Upravo milost je najdublja “apstrakcija” (ne izmišljotina, “loš suplement”). Milost je sila koja neprebrojivo mnoštvo stvorenja k sebi vuče i u sebi *zahvata*. Sveprisutni Logos, drugim rečima, doista bira da podnosi zlo (iako *nije subjekt zla*); “prazakon” ljubavi *trpi* pritisak protivzakona, koji *u suštini* nema snage, te se kao “parazit bića”¹⁶ uvek iznova slama o vlastite hridi. Protivzakon je moguć samo u opoziciji, protivništvu, otporu savršenom Smislu! Zloba se napaja sokovima/zracima Dobra, okrećući ih protiv svog darodavca. Zao duh nije ne-osnovano biće; on samo nastoji da se afirmiše tako što će svojoj napuštenoj osnovi (duhu Dobra) neprestano govoriti pakosno *ne*. U toj negaciji počiva bol zlobnika, “mračno sećanje”¹⁷ Na jeziku *Duha, sile i materije*, put zla je stranputica “depotencije”, dok je put teodiceje (samog stvaranja) i prosijavanja milosti (duha zakona) izjednačen s “potenciranjem”. Zlo je odavno određeno kao nemoć dostizanja Logosa, nemoć postojanosti u Dobru, kao volja k nebiću i naopaka usmerenost prirodnih sila (npr. sv. Maksim Ispovednik). Depotencija nije “pretabilirani” način na koji vremensko biće traje. Ona samo pokazuje zatamnjeno sećanje, *slobodno* odricanje od “prassetlosti”. Potencirajuća delatnost

¹² Cf. Semyon Frank, *Nepostizhimoe [The Unknowable]* u: *Sochineniya [Writings]*, “Mysl”, Moscow, 1990, str. 315.

¹³ *Ibid.*, str. 322.

¹⁴ Galeriji filozofa svejedinstva ovde pridružujemo i Evgenija Trubeckoj, koji u svojoj teodiceji, izloženoj u knjizi *Smisao života* primećuje: Videli smo da je naša stvarnost *prelazak* iz nebića u biće, a u svojstvu prelaska ona učestvuje i u jednom i u drugom – i u tami nebića iz koje se rađa, i u večnoj svetlosti kojoj stremi. Međutim, uzlaženje sveta od ništavila ka savršenstvu i punoci ne odigrava se pravolinijski. Svetski proces nije bezbolna evolucija. Borba suprotnih mogućnosti i težnji koja se u njemu odigrava, pretvara ga u put katastrofe s mnoštvom prepreka, zastranjivanja, nedaća i padova” (Trubeckoj, str. 109).

¹⁵ Semyon Frank, *op. cit.*, str. 317.

¹⁶ Sergius Bulgakov, *Svet nevecherniy [The Unfading Light]*, “Respublika”, Moscow, 1994, str. 228.

¹⁷ *Duh, sila, snov*, str. 143.

Božije milosti (čistog “magnetizma”) predstavlja pobeđu božanskih energija u svetu. Povratak sveta u poredak Istine. Vaseljena je u svojoj *zadatosti* raj,¹⁸ dok u *datom* stanju “sva leži u zlu” i stalno joj preti iskušenje propasti: pakleno bezdno. Zašto je to tako? Treba imati u vidu dva međusobno isključujuća značenja “depotencije”. Prvo se odnosi na gubitak moći (zlo i manjkavost), a drugo se sastoji u dobrovoljnom dopuštanju/odabiru sopstvene *nemoći*. Dobro je *naizgled* lišeno snage. Zato se u kosmogoniji baronice Fon Faj “prazakon” povlači pred prividom zakona. Znamo da se demonski duh razlikuje od anđeoskog (i *božanskog*) upravo po tome što se moći nikada *ne odriče*, iako je u suštinskom smislu nje oduvek i lišen. Duh zla neće najizvrsnije *odricanje*, uporno mu govori prkosno *ne!* Razlog je tematski jednostavan, a teško dostižan: najviše odricanje je svojstveno samo Bogu i po-božnoj (oplemenjenoj) prirodi, ispunjenom *istinskim erosom* i žudnjom. Adelma fon Faj nastoji da pokaže da se negacija Božije negacije (ako je dopušteno tako reći) čak i nevoljno *podvrgava* zakonu potvrđivanja, afirmacije, odnosno “prazakonu” *ljubavi*. O tome, iz svog mističkog, ali ortodoksnog obzorja, svedoči i sveti Isak Sirin. Uistinu postoji samo Ljubav, ona je sveobuhvatna i sveprisutna, *temelj* i dah svejedinstva; nju kao “večnu muku” i pakao osećaju samo nepopravljivo zla stvorenja, duhovi otpora i otpadništva. To je jedno od mogućih rešenja teodiceje (rešenje problema *porekla*, ali i *ishoda* zla) koje se ne zadržava na umovanju i računanju.

U delu *Duh, sila i materija*, kao što rekosmo, zakon (prirode) i milost suštinski su izjednačeni. Milost je prodor nadnaravnog u prirodni red, prodor koji služi tome da se pogrešan tok stvari, izazvan “prelomom” i voljom za haosom, vrati u maticu harmonije. Na čemu se taj “prelom” ontološki zasniva? Zlo je izdanak slobodne volje za negacijom, ali ona se na samom delu ne pokazuje kao negacija prasetlosti “po sebi” (Božije luči), već onih potencija kojima Bog prisustvuje u svakom zrnju stvari. Stoga se, u okviru Adelminog “sistema”, može razlikovati Prasetlost u konkretnosti bića Boga (tj. punoći njegove *realitas*), od prasetlosti koja se otelovljuje, realizuje u svetu, postajući Božji “izraz” u telesnoj stvarnosti. Na taj način se izbegava materijalizacija i krajnje izjednačenje Boga i kosmosa. “Potenciranje” milošću je savladavanje preloma, isceljenje, u kom pomenuto *mračno sećanje* biva preobraženo u svetli lik sveta. “Dovoljan razlog” za pobeđu prazakona (harmonije) nad protivzakonom (disharmonijom), nad duhom suprotstavljanja koje *uzalud* hoće da bude duh *suparnik*, ravnopravno božanstvo, baronica Fon Faj nalazi u *prirodnom* ustrojstvu bivstvujućih. Naime, Sve je po prirodi logosno, sve je u sebe primilo zrake Božije svetlosti. To je viši smisao dualnosti u kosmičkom trajanju. Nije jedini “dual” onaj koji bira zlo; postoji i onaj koji je otvoren prema Svetlosti (jer nije “zgunut” u sebičnom postojanju). Ontološki osnov dualnosti, za razliku od zlih činova, ne leži u činjenici izbora. Tom izboru (nižoj podvojenosti) i “vremenski” i “vrednosno” prethodi sam dvojni karakter svetskog bivstvujućeg. Ono ne postoji “po sebi” (baš kao što nije moguća ni materija “kao takva”), već svoje postojanje duguje Logosu (“prasetlosti”, “prazakonu”) koji je u njemu oduvek nastanjen. Dualnost je upisana u biće sveta, jer svet nikada, čisto *ontološki* posmatrano, ne postoji *sam*. Postoji samo “svet u Bogu”, čije samosaznanje se, nužnim načinom, odvija postepeno. Samosaznanje ili potenciranje možemo još nazvati i *teokosmodicejom*. Posmatran iz božanske perspektive, svet *već* jeste raj, ali u palom bivstvujućem se spasenje - puna asimilacija, teodiceja, *theosis* - otkriva samo kao „budućnost“, kao *još ne ostvarenoga* sklada. Pogledajmo kako se nenasilna asimilacija odigrava. Adelma Fon Faj veruje da *čuda ne postoje*, te da se sve može objasniti zakonom. U svim pojavama koje se u ravni *dokse* pokazuju kao čuda, postoji

¹⁸ *Duh, sila, snov*, str.197.

samo *doslovno* dopuštenje prirodi da bude ono što već jeste – područje prazakona koji se u zakonu očitava i putem zakona ostvaruje. Čudo je, paradoksalno rečeno, *povratak* harmonije koja je već *tu*. Pozitivno značenje te uznemirujuće, principijelne negacije čuda, kojom se Adelma bar za trenutak (jezički) bliži duhu protivzakona, moglo bi se izraziti tvrdnjom da je čitav logosni poredak u stvari jedno veliko čudo. Platonovsko nasleđe nam ovde pomaže: *prisustvo* Boga u svetu i *učestvovanje* sveta u Božjoj realnosti jeste *izvor* svih drugih čuda, kojima se nipošto *ne remeti priroda* u svom normalnom stanju, već se samo prekida patologija samozadovoljstva i zatvaranja u granice pukog “ovdašnjeg”. Zakon se ne ukida, već *ispunjava*.¹⁹ Upadljiva je sličnost jedne Adelmine izreke s ključnim fizičkim postavkama Lajbnica: priroda ne čini skokove. Prihvativši takvo shvatanje, baronica je svojoj teodiceji dala donekle drukčiji ukus od onog koji nalazimo u bogatom nasleđu teologije. Ona se ne bavi čudima koja oslobađaju od zla (ne poziva se na primere iz Jevanđelja, recimo na Vaskrsenje). Njoj je bliže uranjanje u tajne prirode, radoznalo poverenje u potencije “prassetlosti” založene *u tvorevini*. Za te tragove “prirodne milosti” takođe postoji „dovoljan razlog“, a Adelma ga pronalazi u načinu postojanja stvari.²⁰ Kao što smo već rekli, dvojnost nije nužno pad i protivništvo – ono je pozvano da bude uspon i saglasje. Nenaslnost asimilacije, kojom se postiže bivstvena, prestabilirana harmonija, ima uporište u “logičkom ustrojstvu”, tj u odnosu Tvorca i sveta. Unutarsvetsko bivstvjuće nastaje tako što oživljujući princip, Bog, nadahnjuje prirodu i unosi u nju duh života. Životni princip (iskaziv, recimo, kroz biološka i kosmološka znanja) predstavlja trag ili izraz pranačela. Materija je, da podsetimo, bila *ništa* dok je nije pokrenuo davalac života. Na isti način, i stvoreni duh je, zahvaljući Bojoj inspiraciji postao *živi duh*. Sledećom igrom reči teodiceja Adelme Fon Faj dobija još jedan bitan naglasak: svetlost živoga duha (*Odem*) nazvana je odičnom svetlošću (*Odlicht*). Čitav svet pozvan je da bude pesma, *oda*, da pevajući odgovori na nezasluženi dar. Psalmopevac je to izrekao svojevrsnim “egzistencijalnim imperativom”: “Sve što diše neka hvali Gospoda” (Ps. 150). Uspinjući se ka Bogu, životni princip postaje bistar duševni princip, *sliven* s Božijom prassetlošću.²¹ Odbivši takav uspon, *demoni su postali najnemuzikalnija stvorenja pod nebom*. Ali muzika koja uznosi sfere na kraju ipak odnosi pobeđu.

¹⁹ U svom objašnjenju datog fenomena hrišćanski filosof Sergej Bulgakov polazi od shvatanja da čudo nije novi Božji stvaralački čin, već deo postojećeg uzročno-posledičnog niza. S tim u vezi on piše: “Uzročnost je logos sveta, čiji je zakon logička veza svega sa svim, u njenoj neprekidnosti. U uzročnom nizu, ili tačnije, u beskonačnim uzročnim nizovima koji izražavaju tu sveopštu vezu, imamo prisustvo uzroka različitog karaktera, računajući tu i uzročnost kroz slobodu. Međutim, svi ovi različiti uzroci su podjednako kosmični, urasli su u život kosmosa i iz njega su razumljivi. Isto tako je i čudo kosmično i zakonito kao i sve prirodne pojave. Njegov karakter se nipošto ne sastoji u bezuzročnosti ili nadkosmičnosti, već samo u posebnoj uzročnosti, i na kraju krajeva, u odnosu na kosmos ono mora biti prihvaćeno kao prirodno, a ne natprirodno, i tim više ne kao protivprirodno. Drugim rečima, čudo se ne odnosi na stvaranje, već na Božije promišljanje sveta. Ali Bog kao Promislitelj ne deluje u svetu nasiljem nad njim, popravljajući i menjajući načela njegovog postojanja, već samo usmevajući, preko duhovne uzročnosti, njegovu prirodnu, da tako kažemo, mehaničku uzročnost. U tom *sjedinenju* duhovne uzročnosti – kroz slobodu, i mehaničke – kroz nužnost, i sastoji se karakter svetske zakonitosti. Svet nije mehanizam, već organizam koji raste i živi. Ta veza duha i prirode, duhovno-prirodna struktura sveta, pri čemu duh može biti potčinjen i zarobljen u ploti, ali se i plot može pokoravati duhu, i predstavlja permanentno čudo sveta, čudo nad čudima, kao osnova svake čudesnosti” (Sergej Bulgakov, *O evanđelskim čudima*, str.14-15).

²⁰ Ovakvo poverenje u logosnost prirode svojstveno je čak i magijskoj svesti; iz te činjenice su pojedini autori (kao što su Florenski i Bulgakov) razvili tezu da je *platonizam* kao pogled na svet izrastao iz neposredne, pretfilosofske veze s “dušom sveta”. Upravo ta veza, ta bliskost, prema njihovom mišljenju, potpuno izostaje u modernom naturalizmu, koji se najčešće svodi na proterivanje (nadjudske) Ideje iz igre sveta.

²¹ Znači li to da se Adelmin ideal “potenciranja” sastoji u *slivenom* jedinstvu (ulivanju svega u jedno), kojim se svojstva tvorevine gube, za razliku od “neslivenog i nerazdeljivog” jedinstva koje razliku principijelno čuva?

Svetlost ode je sinergijsko ispravljanje pogrešnog puta, povratak “rotacije” u stvarnost koja je “derotirala”. Ako se ovi izrazi shvate metaforično i meta-fizički, pokazuje se da dobra volja, okrenuta suštom Dobru, jeste ona koja se kreće u krugu Božjih dejstava, u blizini numinoznoga. Ona je, strogo gledano, pravi *medij* (sredstvo) kojim se tvorevini vraćaju njene zaboravljene moći. Tako smo napokon došli i do pitanja o čoveku. Adelma fon Faj (i to je svakako najslabiji deo njenog učenja), insistira na *panspiritizmu*. Starohelensko verovanje da “sve je puno bogova” ovde se pretače u “sve je puno duhova”. Njima je dodeljena toliko važna uloga u prikazu kosmogonije i teodiceje, da čak i čovek podleže njihovom zakonodavstvu. Čitajući *Duh, silu i materiju*, ponekad stičemo utisak da smo igračka u rukama duhova. Čovek tu nije subjekt svejedinstva (samosvesno “ja jesam”²² gotovo da je podređeno para-psihološkim pojavama), već je postao član beskonačnog niza prirodnih objekata na kojima se zakon trijade utiskuje i traje. Za razliku od filofske i teološke tradicije, gde je čoveku dodeljena počasna uloga, u delu Adelme fon Faj ljudsko biće je izjednačeno sa svim ostalim kosmičkim stihijama. Ostaje nedoumica: Da li je čovek vrhunac stvaranja ili dovršenje (slobodnog) pada?

Medijalnost čoveka, koju smo pomenuli na početku našeg priloga, Adelma vidi u prenošenju znanja nedostunog „radu pojma“. Medij nije hermeneutičar (što nam se čini prihvatljivijim polazištem), već *nesvesni* prenosilac poruka koje imaju izvanlogički karakter, ali bi, začudo, trebalo da služe *logičnosti* sveta. Nije sasvim jasno da li se istina, po mišljenju Fon Fajove, prenosi isključivo diktatima kojima je ona bila izložena. Posebno pitanje tiče se nedovoljno razvijenog pomirenja između panspiritizma i *panlogizma*. Sigurno je da treba izbeći krajnost kojoj je podlegao Kant, rekavši da je „pozivanje na nematerijalna načela pribežište lenje filosofije”.²³ Ali letnjost može podjednako biti svojstvena i onim idejnim sklopovima koji potiču iz ne-razumske ravni bića. Zbog toga se moramo, u svako doba, čuvati zbrkanih, nerazgovetnih predstava. Odbacivši stege racionalizma, moramo prihvatiti jasnost i razgovetnost *višeg reda*.

Za konačnu ocenu Adelmine verzije teodiceje važna je i razlika koju njeno delo uspostavlja u odnosu na hrišćansko predanje. Trijadičnost duha, sile i materije *nije prevodiva* na učenje o sv. Trojici. Struktura je slična, ali karakter je bitno izmenjen. I tamo i ovde postoji troje u jedinstvu. U oba slučaja je najviši činilac trijade nedostupan opažanju, i može se samo posredno iskazati (putem nenasilne sile/sila). Tradicionalno bogoslovlje, međutim, u Logosu vidi hipostazu Hrista, a tek potom osnovu/zakon svetskog poretka (što je ova prebogata reč, između ostalog, označavala u antičkoj filosofiji). Takvom uvidu je, na svoj način, bio veran čak i Hegel.²⁴ U poglavlju 36. Adelma sugerše da su duhovi (po svoj prilici ljudski), koji su u vezi sa “prvencima” (recimo: angelima), od njih drugačiji po suštini.²⁵ Kako se to, onda može pomiriti s tezom o preslikavanju/otiskivanju duha, sile i materije kao jedinstvene trijade koja se beskonačno ponavlja u svemu stvorenom? Nije li reč o istoj suštini, koja ne dopušta hijerarhičnost i skokove? Ono što Adelmin “sistem” približava tradicionalnom hrišćanstvu jeste vera u duhovnu oživljenost čoveka i nepoverenje prema strogo materijalističkim nazorima prirodne nauke. Zna-

²² Nešto ranije smo stav “ja jesam” shvatili kao početak zla. Ovde imamo u vidu neotuđenu samosvest, koja služi Dobru.

²³ Kant, op. cit., str. 58

²⁴ Logos kao izvrsnost ličnog postojanja uključuje “analogiju odozgo”, koja je, kako smo videli, Šelingu ostala strana. Božija ličnost ne sagledava se u svetlu “mračnog elementa”, neke *teškoće* koja u njoj postoji, već se ljudska ličnost određuje s obzirom na ličnost Boga (kao izvor i uzor).

²⁵ *Duh, sila, snov*, str. 206.

čajno odstopanje ogleda se, medutim, u nedostatku čula za *hipostatičnost* Božijeg bića. Prvobitno trojstvo je, poput Boga filosofâ, izrazito *apersonalno*. To potvrđuje i retoričko pitanje na koje nailazimo pri samom kraju knjige: “Šta, naime, znači *ime* u vaseljeni?”²⁵

²⁶ *Duh, sila, snov*, str. 143.